

БАЦЬКІ І ДЗЕЦІ

В. У. ЧЭЧАТ,
*загадчык кафедры педагогікі магістратуры
Нацыянальнага інстытута адукацыі,
доктар педагогічных навук*

**Сямейнае выхаванне. У чым яго сіла
і перавага перад грамадскім?**

Выхаваўчая роля сям'і як найпрасцейшай і найстаражытнейшай формы сямейнай арганізацыі з моманту яе зараджэння грунтавалася і грунтуецца на прыродных (інстынктыўных) імкненнях і дзеяннях чалавека. Натуральнасць жыцця, задавальненне патрэбнасцей, згуртаванасць інтарэсаў старэйшых і малодшых членаў сям'і заключаюць у сабе найшырэйшыя і неацэнныя магчымасці ў выхаванні падростаючага пакалення. У сем'ях усталяваецца непарыўная жывая сувязь асобных пакаленняў і адкрываецца унікальная магчымасць зберагчы чалавека ад неабходнасці кожны раз пачынаць свой жыццёвы вопыт спачатку. Менавіта ў сям'і ўсё багацце жыццёвага вопыту, ведаў, уменняў і навыкаў перадавалася ад аднаго пакалення да другога, ад бацькоў да дзяцей з дапамогай натуральных і спрадвечна дзейсных спосабаў — жывога прыкладу старэйшых, паказу імі ўзору, ладу жыццядзейнасці членаў сям'і, пераймання (імітавання), практычнага навучання, павагі продкаў.

У чым жа заключаюцца спецыфіка, унікальнасць, перавага сямейнага выхавання перад грамадскім (зразумела, у спрыяльных для выхавання сем'ях)?

1. Здольнасць сямейнага выхавання непрямая (спакваля) і ў той жа час вельмі дзейсна развіваць і фарміраваць у дзяцей чалавечыя пачуцці да сваіх бацькоў, будучых дзяцей і праз іх да ўсіх людзей: перажыванне дзецьмі канкрэтных сямейных сувязей, якія падтрымліваюцца магутным фактарам — інстынктам, з'яўляецца самым унікальным сродкам і крыніцай для ўзнікнення і ўмацавання пачуцця сувязі з грамадствам, сваім народам, усім чалавецтвам. Гэтыя агульныя сувязі ўяўляюцца дзецьмі перш за ўсё на аналогіі з сям'ёй з роднаснымі сувязямі. У гэтым сэнсе грамадскае вы-

хаванне, як сцвярджае рускі педагог М. М. Рубінштэйн, менш эфектыўнае, бо яно пазбаўлена

а) дабратворнага пачуцця роднасных сувязей, што прыводзіць да страты дзіцем індыўідуальнасці, да раз'яднанасці, да няўмення ўлавіць нябачныя грамадскія ці агульначалавечыя сувязі;

б) цяпла і натуральнасці сям'і, што параджае ў дзяцей халоднасць, бяздушнасць, адчужанасць, жорсткасць, бесчалавечнасць.

2. Прысутнасць натуральнага цяпла, любві і сардэчнасці ў сямейных адносінах і зносінах, што дае магчымасць ажыццяўляць эфектыўнае маральнае выхаванне дзяцей, асабліва ў складаных пераломных сацыяльна-эканамічных умовах, калі ўзровень маральнага развіцця грамадства вельмі супярэчлівы і калі дзеці з-за жыццёвай нявостытнасці не падрыхтаваны да таго, каб зрабіць правільны выбар паміж агульначалавечымі якасцямі гуманістычнай маралі (грамадзянскасцю, патрыятызмам, паважлівасцю да бацькоў, старэйшых, суайчыннікаў, да ўсіх людзей планеты і іх шматлікіх культур, гуманнасцю, дабротой, міласэрнасцю, сумленнасцю, добрапрыстойнасцю) і антыагульначалавечымі праўленнямі (нацыяналізмам, няўжыўчынасцю, паразітызмам, эгаізмам, неміласэрнасцю, жорсткасцю, несумленнасцю, непрыстойнасцю). Як сцвярджаў В. Р. Бялінскі, пасрэднікам выхавання павінна быць любоў, а мэтай — чалавечнасць. Пад чалавечнасцю мы разумеем жывое спалучэнне ў адной асобе тых агульных элементаў, якія роўна неабходны кожнаму чалавеку, якой бы нацыі ён ні належаў.

3. Непераўзыходнасць сямейнага выхавання па свайму эмацыянальнаму характару, што садзейнічае задавальненню патрэбнасцей асобы ў пазазе, прызнанні, сімпатыі, эмацыянальнай падтрымцы, псіхалагічнай абароне, забяспечвае яе эмацыянальную стабілізацыю, захоўвае і ўмацоўвае псіхафізічнае здароўе кожнага члена сям'і, дае магчымасць правільна разумець духоўны свет іншых людзей.

Ужо ў першыя тыдні жыцця дзіцяці любоў бацькоў, у першую чаргу маці, параджае «рэакцыю» ў адказ у выглядзе прыхільнасці яго да маці, бацькі, іншых членаў сям'і. Гэты эмацыянальны «старт» садзейнічае фарміраванню ў дзіцяці патрэбнасці да эмацыянальных зносін спачатку з маці і членамі сям'і, затым з іншымі людзьмі. На аснове эмацыянальных зносін, кантактаў, уплыву сям'і дзіця набывае самыя неабходныя камунікатыўныя ўменні: адчуваць тое, што адчуваюць іншыя людзі, пры гэтым суперажываць ім; праўляць тое, што яно перажывае; правільна разумець эмацыянальны стан і іншых людзей.

Ад блізкасці эмацыянальных зносін з маці і бацькам у дзіцяці з'яўляецца патрэбнасць да зносін з іншымі людзьмі, да разумення іх эмацыянальнага стану, што з'яўляецца пе-

радумовай чуласці. Узнікненне на ранняй стадыі развіцця дзіцяці такога роду імкненняў — неабходная перадумова развіцця важных духоўных патрэбнасцей: патрэбнасці ў далучэнні да духоўнага свету іншага чалавека, у дабрабыце навакольных.

Высокі эмацыянальны «напал» сямейных зносін, мацярынскіх і бацькоўскіх уражанняў, у цэлым сямейнага ўкладу з'яўляецца унікальнай крыніцай думак, пачуццяў дзіцяці ў самым раннім узросце, калі яно па сваёй натуре надзвычай успрымальнае, што дае багацце гэтых думак, пачуццяў і зносін з роднымі, блізкімі і іншымі людзьмі на ўсё жыццё.

4. Пастаяннае штодзённае «практычнае» вывучэнне індывидуальнасці дзіцяці (яно праводзіць у сям'і дзве трэці часу штодня). Бацькі ў параўнанні з педагогамі (у навучальных установах кантакты з выхаванцамі даволі эпизадчныя) маюць значна больш магчымасцей для таго, каб паглядзець і больш удумліва назіраць за выхаваннем нашчадка, за развіццём яго інтарэсаў, схільнасцей, патрэбнасцей, пачуццяў, характару, уманняў і г. д.

5. Адкрытаць выхаваўчага працэсу ў сям'і: бацькі як выхавацелі ў адрозненне ад педагогаў пастаянна ва ўсіх жыццёвых сітуацыях знаходзяцца навідавоку ў сваіх дзяцей-выхаванцаў, што азначае, па-першае, штодзённую адказнасць пры выкананні сваіх бацькоўскіх выхавальніцкіх абавязкаў; па-другое, незвычайную складанасць іх выхаваўчай дзейнасці; па-трэцяе, пастаянны ўлік той акалічнасці, што дзеці суадносяць сваіх бацькоў як выхавацеляў з іх сямейным ладам жыццядзейнасці.

6. Магчымасць сям'і (зразумела, спрыяльнай у сямейным выхаванні) як выхаваўчага мікракалектыву выконваць ролю арганізуючага «цэнтра», які накіроўвае на выхаванне дзяцей усе выхаваўчыя сілы і ўздзеянні (бацькоў, родзічаў, выхавацеляў дзіцячага сада, педагогаў і выхавацеляў навучальных устаноў, прадстаўнікоў грамадскіх арганізацый, аб'яднанняў, фондаў, вучоных і спецыялістаў службаў сям'і і ўстаноў, якія займаюцца праблемамі сям'і і сямейнага выхавання).

7. Нефармальнасць выхаваўчага працэсу сям'і, які заснаваны на станоўчых традыцыйных радаслоўнай, сямейных традыцыях, звычаях, нормах, укладзе жыцця.

Нельга не адзначыць і такіх асаблівасцей сямейнага выхавання, якія могуць уздзейнічаць на дзяцей негатыўна, са знакам мінус. Сярод іх

наяўнасць пэўнай стыхійнасці і суб'ектыўнасці адносінаў бацькоў, дарослых і дзяцей (ідэалізацыя дзеянняў, учынкаў і паводзін дзяцей, перабольшанне іх годнасці, замоўчванне недахопаў і да т. п.) па той прычыне, што ўсе ўдзельнікі выхаваўчага працэсу ў сям'і адчуваюць роднасць пачуццяў;

магчымасць негатыўнага ўздзеяння неспрыяльнай для выхавання сям'і на асобоу дзіцяці, яго паўнацэннае развіццё і выхаванне.

Дзеці жадання і нежаданыя, любімыя і нелюбімыя

Часта можна пачуць: «Падумаеш — жаданыя ці нежаданыя, але калі яны з'явіліся на свет божы, трэба расціць і выхоўваць». Расціць і выхоўваць, сапраўды, трэба. Але ж калі дзіця сэрцам адчувае, што яно «нежаданае», дык гэта накладвае адмоўны адбітак на свядомасць, пачуцці, усю жыццядзейнасць і робіць яго ў жыцці непаўнацэнным чалавекам. Дарэчы, калі «маці», знаходзячыся ў цяжарным стане, перажывае, што на свет з'явіцца нежаданае дзіця, яно, як сведчаць даследаванні, «ведае» аб гэтым ужо ва ўлонні жанчыны.

Вось які прыклад прыводзіць французскі спецыяліст па выхаванню дзяцей Лоранс Пэрну ў кнізе «Маленькі свет вашага дзіцяці». Адна маладая жанчына мела дзвюх дачок і вельмі хацела нарадзіць сына. Аднак у яе нарадзілася трэцяя дачка. Жанчына была расчаравана. І хаця яна забяспечыла малодшую дачку ўсім неабходным, але не любіла яе. Дзяўчынка ўжо ў раннія гады адчувала сябе няпчаснай, што адбілася на яе развіцці. Зусім маленькая яна не бачыла ўсмешкі маці, не адчувала яе пяшчотных рук, калі вучылася хадзіць; не чула яе ласкавага голасу, калі вымаўляла першыя словы. У выніку ўсё ў яе было запаволеным: і ўсмешка, і хадзьба, і мова.

Для дзіцяці любоў і ласка маці, бацькі, станоўчае эмацыянальнае адчуванне ў сям'і — самая вялікая каштоўнасць. Для яго ўсё гэта больш важна, чым матэрыяльны дастатак. Паназірайце за сваімі дзецьмі, і вы заўважыце, як яны, асабліва ў дашкольным і малодшым школьным узросце, часта дапытваюцца, ці любіце вы іх. Для чаго гэта ім патрэбна? Для таго, каб адчуць абароненасць, упэўненасць, надзейнасць свайго становішча ў сямейным мікракалектыве, наогул у жыцці. Калі дзіця адчувае любоў, ласку, клопат, то ў яго праходзіць пачуццё страху, здымаюцца трывожнасць, неспакой, знікае няўпэўненасць у дзеяннях і ўчынках.

Што ж адбываецца з дзецьмі ранняга ўзросту, калі яны не адчуваюць любові маці, калі яна разлучаецца з імі на доўгі час? Практыка сведчыць, што пры разлуцы да двух тыдняў дзеці становяцца ціхімі, маўклівымі, абьякавымі, пачынаюць нервавацца, плакаць, капрызнічаць, праяўляць смутак, трывогу, губляць апетыт і сон. Калі разлука працягваецца некалькі тыдняў, у дзіцяці могуць з'явіцца расстройствы страўніка, ірвота, агульнае недамаганне. Калі ж маці разлучаецца з дзіцем на некалькі месяцаў, вынікі для яго могуць быць самяя непапраўныя: з'яўляюцца неспакой, нервовасць, пада-

зронасць, псіхічныя захворванні, азлобленасць і г. д. Падобныя рысы прысутнічаюць звычайна ў тых дзяцей, якія доўгі час былі пазбаўлены мацярынскай любові, пакінуты маці ці выхоўваліся бессардэчнымі людзьмі.

У многіх маці могуць узнікнуць пытанні накшталт: «Выходзіць, нельга пакінуць дзіця і на некалькі дзён? А калі абставіны патрабуюць пакінуць яго на працяглы тэрмін? Калі трэба паехаць да бацькоў у вёску на тыдзень і больш? А калі трэба адправіцца на месяц у адпачынак за мяжу?». Дзесяткі і сотні пытанняў. Але ж адказ адзін: са з'яўленнем дзіцяці ў сям'і маці павінна мяняць свой лад жыццядзейнасці, бо для яе пачынаецца самая вялікая і самая складаная ў свеце праца — развіццё і выхаванне дзіцяці. Калі маці (і бацька таксама) не ўключаюцца ў гэтую працу, то вынікі заўсёды адволькавыя, як трапна заўважыў вялікі рускі байкапісец І. А. Крылоў:

Отцы и матери! Вам басни сей урок.

Я рассказал ее не детям в извиненье...

Но если выросли они в разлуке с вами,

И вы их верили наемничьим рукам,

Не вы ли виноваты сами,

Что в старости от них утехи мало вам?

Байка — папярэджанне. Але маці хочуць атрымаць практычныя парады аб тым, што рабіць у рэальным жыцці з маленькім дзіцем, калі ўсё ж нядоўгая разлука аб'ектыўна можа быць.

Вось некаторыя з гэтых парад:

не разлучайцеся з дзіцем ранняга ўзросту на тэрмін больш за два тыдні. А калі вам усё ж трэба адлучыцца, пакідайце малое з тымі, хто яго любіць, — бабуляй, сястрой ці з любым іншым чалавекам. Прычым аддавайце перавагу не таму, хто мае навык абыходжання з дзіцем, але абыякавы да яго, а таму, хто хоць і не ўмее добра абыходзіцца з малым, але чыста-сардэчна любіць яго;

пры вяртанні да дзіцяці не перажывайце, калі яно будзе разгубленым, не падыдзе да вас. За перыяд, калі вы адсутнічалі, яно прывыкла да іншага чалавека, з якім яму было добра. Не спяшайцеся за адзін дзень вярнуць да сябе яго прыхільнасць. Неабходны 2—3 тыдні, пакуль малое зноў прывыкне да вас;

калі вы заўважылі, што ў дзіцяці з'явіліся дрэнныя звычкі, не спяшайцеся адразу выпраўляць іх. Жыццё малага не выносіць рэзкіх перамен;

калі вы працуеце, пакідайце дзіця на кагосьці з родных, блізкіх, няньку;

калі вы аддаеце малое ў яслі, яму трэба дапамагчы прывыкнуць да новага рэжыму. Прывыканне будзе паспяховым, калі нянькі праявяць цеплыню, увагу, пяшчоту.

Што трэба ўлічваць пры выхаванні дзяцей-сірот?

Яшчэ некалькі гадоў таму назад існавалі два процілеглыя меркаванні: прадстаўнікі аднаго адстойвалі выхаванне сірот у розных тыпах сіроцкіх устаноў; другога — у сем'ях. Сёння пераважная большасць вучоных і практыкаў выступаюць за тое, каб дзяцей-сірот выхоўвалі бацькі ў сваіх сем'ях. І гэта мае свае падставы, бо супраць дзяржаўных дзіцячых устаноў маюцца даволі важкія довады. Вось важнейшыя з іх.

1. У дзяржаўных дзіцячых установах (нават у самых узорных у плане клапаціласці аб дзецях) існуюць даволі цвёрды і строгі парадак і дысцыпліна, якія часта нагадваюць казарменны рэжым. Вельмі цяжка ў такіх установах спалучыць (арганічна аб'яднаць) дысцыпліну з любоўю да дзяцей. Даволі рэдка дзеці бачаць у асобе дырэктара (начальніка, выхавацеля) бацьку ці маці. Скажам, такога, якім з'яўляецца Аляксандр Аляксандравіч Католікаў — дырэктар Сыктывкарскай школы-інтэрната № 1 для дзяцей-сірот, якога выхаванцы з радасцю і любоўю называюць «Наш мам» (пра гэта можна прачытаць у яго кнізе «Моя семья». М.: Педагогика, 1990). У выніку казарменных і халодных адносін дзеці становяцца скрытнымі і ілжывымі. Амаль усе бацькі-выхавацелі адзначаюць ілжывасць, упартасць і няўжывучывасць дзяцей, калі яны з дзіцячых дамоў і школ-інтэрнатаў паступаюць у дамы сямейнага тыпу.

2. Дзеці з дзяржаўных дзіцячых устаноў не прыстасаваны да жыцця, мала што ўмеюць, з вялікімі цяжкасцямі асвойваюць нешта новае і не могуць арыентавацца ў самых звычайных бытавых справах. Як сведчаць бацькі-выхавацелі дзіцячых дамоў сямейнага тыпу, дзеці «баяліся катоў, сабак, свайскай жывёлы»; «бульбу называлі камянямі»; «не ведалі, што такое бохан хлеба, хлеб у іх уяўленні бывае толькі ў скібках»; «адзенне і абутак не бераглі, бо ім іх выдавалі нават і тады, калі рэчы недзе знікалі».

3. Дзеці з дзіцячых дзяржаўных устаноў непасрэдна і востра адчуваюць сваё няпачаснае становішча. Таму ў новай для іх сям'і трэба пазбягаць усяго таго, што можа, па-першае, выклікаць у дзяцей усведамленне ізаляванага становішча ў грамадстве, а па-другое, што прыводзіць іх да думкі аб тым, быццам яны з'яўляюцца нейкімі асаблівымі, непаўнацэннымі, на якіх звяртаецца ўсеагульная ўвага.

4. Для дзяцей-сірот не трэба будаваць нейкіх асобных шыкоўных устаноў (дамоў, катэджаў, вёсак і да т. п.), бо яны псіхалагічна падкрэсліваюць яшчэ раз іх асаблівае становішча сярод іншых дзяцей і людзей, як і само адзенне, калі яно бывае аднолькавым у дзяцей-сірот.

Выходзячы са сказанага, бацькам-выхавацелям дзіцячых дамоў сямейнага тыпу, апекунам, усынавіцелям, педагогам трэба ўлічваць наступнае:

замену любві біялагічных бацькоў дзеці-сіроты могуць знайсці толькі ў той сям'і, дзе іх прымуць сапраўды з-за чалавекалюбства;

калі дзеці адчуюць, што любоў, з якой іх прыёмныя бацькі адносяцца да ўласных дзяцей, ніколі не зможа дастацца ім, убачаць несправядлівасць у кожным дзеянні бацькоў, у іх сэрцах узнікнуць зайздасць і рэўнасць. І тады маральнасць прыёмных дзяцей будзе падвяргацца больш сур'ёзнай небяспецы, чым пры самай суровай дысцыпліне грамадскай установы;

варта ўхіляць негатыўныя якасці ў прыёмных дзяцей (слабасць сацыяльных сувязей, адсутнасць уменняў тармажэння эмацыянальных рэакцый, безасобныя адносіны да дарослых, няздольнасць да любві і павагі да навакольных людзей, адсутнасць здольнасці спачуваць і суперажываць, адна тыпнасць і беднасць зносін і мовы і інш.), што дапамагае пацярэнню сферы іх зносін і навучанню навыкам адносін: а) у новай сям'і — з маці, бацькам, дзядулем, бабуляй, іншымі членамі сям'і; б) у новай сям'і — са сваімі братамі і сёстрамі (бацькам-выхавацелям трэба адшукваць іх у розных дзіцячых установах і аб'ядноўваць у сваім сямейным доме); в) у дзіцячым садзе і школе — з нянькамі, выхавацелямі, педагогамі, вучнямі; г) у гуртках, студыях, секцыях, клубах, дзіцячых арганізацыях — з ровеснікамі, педагогамі, трэнерамі;

трэба выкарыстоўваць для выхавання беражлівых адносін да рэчаў і хатняй маёмасці наступныя сродкі і прыёмы: а) прыцягненне дзяцей да вядзення сямейнага бюджэту; б) выдача ім грошай для асабістых пакупак; в) удзел дзяцей у добраўпарадкаванні кватэры, ва ўборцы спальных, гульнявых пакояў і куткоў; г) выраб сумесна з бацькамі неабходных рэчаў для хатніх патрэб; д) вырошчванне агародніны і кветак; е) навучанне дзяцей у гуртках тэхнічнай і мастацкай творчасці, юных экалагаў, натуралістаў, народных умельцаў.

Традыцыі народнай педагогікі беларусаў у выхаванні дзяцей

Прагрэсіўныя традыцыі сямейнага выхавання беларускага народа ўзніклі і бытавалі пад уздзеяннем народнай педагогікі, якая грунтуецца на філасофска-этычным светапоглядзе. Мудрасць беларусаў аб сямейным выхаванні шырока адлюстравана ў прыказках і прымаўках, казках і загадках, калыханках і забаўлянках, лічылках і пацешках, легендах і міфах, песнях і танцах, прыгаворках і жартах, рытуалах і традыцыях.

Паспрабуем паказаць, як народная педагогіка разглядае ўнутрысямейныя адносіны і іх уздзеянне на выхаванне членаў сям'і, і асабліва дзяцей.

Унутрысямейныя адносіны — гэта адносіны ў сям'і паміж бацькам і маці, старэйшымі членамі сям'і (дзядулем і бабуляй) і бацькамі, паміж самімі дзецьмі (роднымі і прыёмнымі). Прыкметна вылучаюцца станоўчыя ў выхаваўчым плане асаблівасці адносін у сям'і, іх уплыў на фарміраванне ўчынкаў і паводзін дзяцей і дарослых.

Па-першае, бяспрэчнасць аўтарытэту бабуль і дзядуляў як пачынальнікаў роду, старэйшых членаў сям'і, захавальнікаў сямейных традыцый, звычак, маральных норм і правілаў. Аўтарытэт старэйшых быў абумоўлены тым, што яны выконвалі вялікую і пачэсную ролю ў гадаванні і выхаванні дзяцей з моманту іх нараджэння і да даросласці. Так, бабуля прысутнічала пры родах, ажыццяўляла першае купанне і спаўненне дзіцяці. Дзядуля і бабуля ўплывалі на маральна-эмацыянальнае развіццё ўнукаў і ўнучак у малодным узросце (праз паўсядзённыя зносіны, гутаркі, казкі, песні, далучэнне да прыроды і г. д.). Яны ж вучылі іх у падлеткавым узросце авалодаваць мноствам патрэбных для сям'і і для будучага жыцця мужчынскіх і жаночых спраў, раместваў, уменияў і навыкаў. Дзядуля і бабуля прымалі актыўны ўдзел у працоўным і жыццёвым уладкаванні ўнукаў-юнакоў. Уся дзейнасць бабулі, дзядулі, увогуле старэйшых, іх бяспрэчны аўтарытэт, павага з боку дзяцей знайшлі адлюстраванне ў народнай сямейнай педагогіцы ў песнях, прыказках, прымаўках і інш. («Падсадзі на печ дзядулю, і цябе ўнукі падсадзяць», «Паважай старэйшых, бо сам стары будзеш», «Першымі за стол садзяцца бабуля і дзядуля»).

Па-другое, пачуццё ўзаемнай адказнасці за матэрыяльны і маральны стан сям'і, за выхаванне дзяцей з боку як маці, так і бацькі, асабліва за працоўнае і маральнае. Бацька выхоўваў у дзяцей працавітасць і сумленнасць, у смяю — адказнасць, самастойнасць, клапацілінасць аб членах сям'і як будучых гаспадароў і работнікаў, у дачок — сумленнасць, акуратнасць, разважлівасць, ветлівасць, сардэчнасць, далікатнасць («Без гаспадара дом сцірае», «Усяляк на свеце пажывеш — і Кузьму бацькам назавеш», «Якая хатка, такі і тын, які бацька, такі і сын»).

Асобная роля ў выхаванні дзяцей адводзілася маці. У аснову выхавання ў беларускай сям'і пакладзены іменна мацярынскі пачатак. Спакон вякоў жанчына-маці выконвала не дзяржаўную, а сямейную функцыю, якая была звязана з узвядзеннем фундамента ў выхаванні дзяцей: дзеці непасрэдна і непрыкметна ў кароткі тэрмін з дапамогай маці засвойвалі родную мову, песні, казкі, прынцыпы і нормы маралі свайго этнасу, сямейныя традыцыі, звычаі і абрады. Вось чаму так

многа выразных і афарыстычных прыказак, прымавак, песень пра маці-выхавальніцу: «Якая матка, такое і дзіцятка», «У каго матка, у таго і галоўка гладка», «Без маці і сонца не грэе», «Дзеўка маткаю красна», «Як дома маці, то цёпла ў хаце», «Дзіця цягнецца да маці, як сланечнік да сонца».

Па-трэцяе, падпарадкаванне членаў сям'і (маці, дзяцей) бацьку як галоўнаму і паўнаўладнаму гаспадару, здабытчыку, дарадчыку («Хлеба не стане, бацька дастане», «Бацькоўскае слова дарэмна не гаворыцца», «Свой бацька насварыцца і пашкадуе», «Надзейна і спакойна, як у бацькавай хаце на печы»).

Па-чацвёртае, вырашэнне непаразуменняў і спрэчных пытанняў праходзіла ў сям'і толькі паміж мужам і жонкай, хача ў апошняй было значна менш правоў («Гаспадар і жонка — найлепшая сполка», «Бацька і маці ў ладзе — дзеці ў даглядае», «Куды іголка, туды і нітка, куды мужык, туды і жонка»).

Па-пятае, сумеснасць пастаяннай і напружанай працоўнай дзейнасці бацькоў і дзяцей усіх узростаў (з улікам пасільнай працы) у полі, на лузе, агародзе, падвор'і, хаце («Хто з маладосці не працуе, той на старасці жабруе», «Дзетачка спі, а дзельца помні», «Хто замаладу працуе, той на старасці пануе», «Не спяшайся, хлопча, вучыцца страляць, а ўмей сеяць, веяць, каваць і гадаваць», «Без працы не будзе дзецям шчасця»).

Вывучэнне і гутаркі з людзьмі старэйшага пакалення (дзядулямі і бабулямі, прадзедамі і прабабкамі) паказваюць, што з васьмі—дзесці гадоў дзеці разам з бацькамі (асабліва ў сельскай мясцовасці) штодзённа шчыра працавалі. А ў 14—16 гадоў як хлопцы, так і дзяўчаты былі ўжо сапраўднымі работнікамі, выконвалі ўсе віды работ па дому. Так, хлопцы ў гэтым узросце аралі, сеялі, касілі, вазілі сена і снапы з сенажаці і поля, малацілі, пасвілі і даглядалі коней і іншую хатнюю жывёлу, вазілі і секлі дровы, разам з бацькам выраблялі санкі, вазы, колы, дапамагалі ў збудаванні хат і падворных набудоў. Дзяўчаты даглядалі малых сясцёр і братоў, гатавалі ежу, даілі кароў, мылі бялізну, шылі, вязалі, вышывалі, засявалі агарод, грады, палолі іх, даглядалі лён, жалі збажыну, пралі, ткалі сукно і палатно.

Па-шостае, праяўленне ўсімі членамі сям'і добразычлівых і міласэрных адносін да дзяцей родзічаў і суседскіх дзяцей, якія па розных прычынах становіліся сіротамі. Па традыцыях народнай педагогікі, маці не павінна была адмаўляцца ад свайго дзіцяці. Так яно было і ў рэальным жыцці. Але ж калі здаралася, што дзіця становілася сірагой (пасля смерці маці, па нейкіх іншых прычынах), яго не давалі ў крыўду, не здавалі ў сіроцкія ўстановы. У пераважнай большасці гэтых дзя-

цей браді на вихаванне ў свае сем'і родзічы, суседзі («Усё
сяло глядзела сірацінку», «Не пасціся, не маліся, а дай пры-
тулак сіраце», «За прытулак сіраты бог шчасце падае»,
«Чужое дзіця прыносіць шчасце ў дом»).

РЕПОЗИТОРИЙ БГПУ